

Переклад твору Фридриха Ніцше «Ранкова зоря»¹ в цьому році має вийти друком у видавництві «Темпора». Упродовж здійснення перекладу відбулося кілька наукових семінарів, на яких обговорювалася стратегія перекладу цього твору Ніцше українською. Вперше перекладач, Вахтанг Кебуладзе, озвучив концепцію перекладу на XVI засіданні «Могилянського історико-філософського семінару», яке відбулося в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» 1 лютого 2017 року й було присвячене темі «Філософія Ніцше як творення концептів»². Потому концепцію перекладу було представлено у доповіді «Складнощі перекладу твору Фридриха Ніцше «Ранкова зоря» на семінарі «Gläserner Übersetzer» («Прозорий перекладач»), який відбувся 30 вересня 2017 року в бібліотеці Гете-Інституту в Києві. Третє обговорення відбулося на семінарі «Лабораторії наукового перекладу», який було проведено 10 квітня 2018 року в бібліотеці Гете-Інституту в Києві за підтримки Міжнародного фонду «Відродження»³. Деякі міркування щодо особливостей перекладу цього твору викладені у статті перекладача «Ранкова зоря» Фридриха Ніцше. Воля до перекладу», оприлюдненій у часописі «Sententiae»⁴.

В цьому числі «Філософської думки» пропонуємо увазі читачів фрагмент цього твору в перекладі Вахтанга Кебуладзе.

**Фридрих
Ніцше**

РАНКОВА ЗОРЯ Думки про моральні передсуди Передмова

1.

У цій книзі постає хтось «підземний» за роботою, він буравить, риє, підриває. Побачити його може той, хто має очі для такої глибинної роботи, побачити, як він повільно, розважливо, з м'якою невблаганністю просувається уперед, не нарікаючи на страждання через брак світла й повітря; можна навіть сказати, що він задоволений цією темною роботою. Чи не здається, що його веде якась віра, в якій він знаходить розраду? Що він, мабуть, прагне

¹ Nietzsche, F. (1988). *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15 Einzelbänden*: Bd. 3. *Morgenröte*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag de Gruyter.

² Матеріали семінару див. у публікації: Лютий, Т.В., Мінаков, М.А., Кебуладзе, В.І., Менжулін, В.І. (2018). Філософія Ніцше як творення концептів (XVI Могилянський історико-філософський семінар). *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 1, 91–105.

³ Матеріали семінару було надруковано в попередньому числі часопису «Філософська думка»: Переклад твору Фридриха Ніцше «Ранкова зоря» (ФД, 2018, № 3, с. 115–119).

⁴ Кебуладзе, В. (2018). «Ранкова зоря» Фридриха Ніцше. Воля до перекладу. *Sententiae*, XXXVII (1), 110–119.

залишатися в цій довгій темряві, незрозумілості, прихованості, втаємниченості, оскільки знає, що зрештою отримає: його власний ранок, звільнення, власну *ранкову зорю*?...

Запевняю, він повернеться: не питаєте в нього, чого він прагне там внизу, він сам вам розповість про це, цей позірний підземний Трофоній¹, коли знову «стане людиною». Про мовчання забуває той, хто так довго, як він, був кротом, був на самоті.

2.

Насправді, мої терплячі друзі, я хочу розповісти вам про те, чого я волітиму далі, тут, у цій запізнілій передмові, яка легко могла би стати некрологом, надгробною промовою: адже я повернувся і — повернувся звідти. Не думайте, що я змушу вас наразитися на ту ж небезпеку! Або пережити таку ж самотність! Адже той, хто йде власним шляхом, не зустрічає нікого: до цього веде «власний шлях». Ніхто йому не допоможе, з усім, що несе йому небезпека, випадок, злість і негода, він має впоратися самотужки. Адже його шлях лише *для нього* — і тому як це справедливо, що його гіркота, його розпач «для нього одного»: що, наприклад, означає знати, що навіть його друзі не можуть здогадатися, де він, куди він іде, що вони час від часу питатимуть себе: «Як? Чи йде він узагалі? Чи має він — якийсь шлях?» — Тоді я зробив Дещо, що не може бути справою Абикого: я занурився у глибину, я пробуравив ґрунт, я почав досліджувати й підривати давню довіру, на яку ми, філософи, намагалися спиратися впродовж кількох тисячоліть як на надійний ґрунт — знов і знов, хоча всі побудови дотепер падали: я почав підривати нашу *довіру до моралі*. Але чи розумієте ви мене?

3.

Дотепер найгірше розмірковували про добро та зло: це завжди було найнебезпечнішою справою. Сумління, добра слава, пекло, за певних умов навіть поліція не дозволяла і не дозволяє жодної неупередженості; сьогодні про мораль, як і про будь-який авторитет, не можна розмірковувати, а надто говорити: тут слід — *підкорятися*! Відтоді як існує світ, жодний авторитет не волів стати предметом критики; а критикувати мораль, сприймати мораль як проблему, як проблематичну: як? такого не було — такого нема — це аморально? — Утім мораль не лише загрозливо забороняє торкатися себе руками й застосовувати до себе знаряддя тортур: її безпеку гарантує мистецтво зачаровувати, на якому вона знається, — вона вміє «захоплювати». Їй часто вдається лише одним поглядом паралізувати критичну волю, навіть привабити, адже подеколи вона повстає проти самої себе:

¹ Трофоній — персонаж давньогрецької міфології, вішун, що виголошував пророцтва в печері. Людей, які дізнавалися від нього про власну долю, охоплював жак.

тоді вона, як скорпіон, встромляє жало у власне тіло. Мораль віддавна розуміється на чортівні мистецтва вмовляти. Аж дотепер не існує жодного промовця, який міг би впоратися без її допомоги (послухайте хоча б наших анархістів: як морально вони промовляють, аби вмовити! Вони, зрештою, навіть називають себе «добрими і справедливими»). Відтоді як на землі промовляють і вмовляють, мораль є найвеличнішою майстринею спокуси, а для філософів — *Цирцеєю*² *філософів*. Чому від Платона всі філософські будівельники в Європі будували намарно? Чому все, що вони самі чесно й серйозно вважали аге регенніус³, може впасти або вже лежить у руїнах? О, якою ж хибною є відповідь на це запитання, що її вже мають наготові: «оскільки всі вони змарнували нагоду перевірити фундамент, здійснити критику всього розуму» — згубна відповідь Канта, який завдяки їй насправді не дав нам, сучасним філософам, надійнішого й менш оманливого фундаменту! (до того ж спитаймо себе, чи не було дивним вимагати, щоб інструмент критикував власні придатність і досконалість, щоб сам інтелект «пізнавав» власну цінність, власну силу та власні границі, чи не було це навіть трохи абсурдним). Правильною відповіддю було б натомість сказати, що всі філософи будували, спокусившись мораллю, і Кант також, що його намір на позір спирався на достеменність, на «істину», а насправді на *«величну моральну будівлю»*: скористаймося ще раз лагідною мовою Канта, який убачав власні «не блискучі, але все ж таки варті поваги» завдання й працю в тому, аби «закласти надійний і міцний фундамент величної моральної будівлі» (Критика чистого розуму II, с. 257). Ах, це йому не вдалося! — як доводиться сказати сьогодні. Кант із цим мрійливим наміром був справжнім сином свого сторіччя, якому більше за будь-яке інше пасує назва сторіччя мрій: на щастя, він залишився ним і стосовно його цінних сторін (наприклад, перенісши у власну теорію пізнання добрий шмат сенсуалізму). До того ж його вкусив тарантул моралі Русо, і для нього душа була підґрунтям ідеї морального фанатизму, провідником якого відчував і визнавав себе інший учень Русо, а саме Робесп'єр, «de fonder sur la terre l'empire de la sagesse, de la justice et de la vertu»⁴ (Промова від 7 червня 1794 року). З іншого боку, жоден, хто мав цей французький фанатизм у серці, не спромігся здійснити його так не по-французьки, так глибоко й ґрунтовно по-німецьки — якщо слово «по-німецьки» в цьому сенсі ще дозволене сьогодні, — як це зробив Кант: аби звільнити простір для свого «морального царства», він уважав за потрібне встановити недовідний світ, логічне «Потойбіч», — для цього йому знадобилася його критика чистого розуму! Інакше кажучи: *вона була*

² Цирцея — латинізоване ім'я давньогрецької чаклунки Кірки, що в переносному сенсі означає «спокусниця».

³ «Триваліший від міді» (лат.) — вислів з оди «До Мельпомени» давньоримського поета Квінта Горація Флака (65—8 рр. до Р. Х.) в перекладі Миколи Зерова.

⁴ «Засновник царства розуму, справедливості та добра на землі» (франц.).

би йому непотрібна, якби йому одне не було важливішим за решту, а саме, зробити «моральне царство» недоторканим, недоторканим насамперед для розуму, — він уважав надто важливою саме недоторканність морального порядку речей! Адже стосовно природи й історії, стосовно ґрунтовної аморальності природи й історії Кант був, як і будь-який порядний німець віддавна й дотепер, песимістом; він вірив у мораль не тому, що її можна довести через природу й історію, а попри те, що вона стало суперечить природі й історії. Мабуть, аби зрозуміти це «попри те, що», можна згадати щось схоже у Лютера, у цього іншого великого песиміста, який одного разу з притаманною йому відвагою наполегливо запитував у своїх друзів: «Якби завдяки розуму можна було схопити, як Бог, що виказує стільки гніву й злості, може бути милостивим і справедливим, то навіщо була би потрібна віра?» Зрештою, відтоді ніщо не справило на німецьку душу потужнішого враження, ніщо не «спокусило» її більше за цей найнебезпечніший з усіх висновків, який для кожного справжнього романця є духовним гріхом: *credo quia absurdum est*⁵: — з ним німецька логіка вперше увійшла в історію християнської догми; але й зараз, сторіччя потому, ми, сучасні німці, нові німці, завжди відчуваємо щось істинне, *можливість* істини у відомому реально-діалектичному основоположенні Гегеля, яке свого часу сприяло перемозі німецького духу в Європі — «суперечність рухає світ, всі речі є самосуперечливими»: ми навіть у логіці є песимістами.

4.

Утім, не логічні оцінювальні судження є найглибшим і найґрунтовнішим, чого сягає мужність нашої недовіри: довіра до розуму, з якою збігається значливість цих суджень, є, як довіра, моральним феноменом... Мабуть, німецький песимізм ще має зробити останній крок? Мабуть, він мусить ще Один Раз у жахливий спосіб поставити поруч власні *Credo* та *Absurdum*? І якщо ця книга навіть щодо моралі, щодо довіри до моралі є наскрізь песимістичною, то чи не повинна вона саме тому бути німецькою книгою? Адже насправді вона являє собою суперечність і не боїться цього: в ній мораль позбавлено довіри — чому ж? *Через моральність!* Або як ми маємо називати те, що в ній — у нас — відбувається? адже, згідно з нашим смаком, ми обрали би скромніші слова. Та нема жодного сумніву, до нас також промовляє «ти повинен», ми також підкоряємося строгому закону над нами, — і це остання мораль, яка є чутною і для нас, якою *жити* ми маємо вміння, тут чи деінде ми також є *людьми сумління*: ми не хочемо повертатися до Того, що для нас є віджитим і гнилим, до чогось «невірогідного», хоч би як воно тепер називалося: бог, чеснота, істина, справедливість, любов до ближнього; ми не будемо оманливих мостів до старих ідеалів;

⁵ «Вірую, тому що абсурдно» (лат.) — парафраза вислову ранньохристиянського теолога Квінта Септимія Флоренса Тертуліана (бл. 155–220).

ми ґрунтовно ворожі до Всього, що втручається і заважає; ворожі до кожного теперішнього різновиду віри й християнства; ворожі до половинчасовості будь-якої романтики та теревенів про батьківщину; ворожі також до гульгтяства й безсоромності митців, які хочуть вмовити нас обожнювати те, у що ми вже не віримо — адже ми митці; коротше, ворожі до всього європейського *фемінізму* (або ідеалізму, якщо се приємніше чути), який вічно «зве»⁶ і вічно саме через це «зморує»: лише як люди, наділені цим сумлінням, ми ще відчуваємо себе спорідненими зі старою німецькою порядністю і святістю, хоча як її найпроблемніші й останні нащадки ми є імморалістами, безбожниками сьогодення, в певному розумінні навіть як її спадкоємці, як провідники її найглибшої волі, песимістичної волі, що, як було сказано, не боїться заперечувати саму себе, оскільки заперечує із задоволенням! Усередині нас здійснюється, якщо вам потрібна формула, *самоскасування*⁷ моралі.

5.

Але насамкінець: навіщо ми мусили би так голосно й із такою пристрасстю казати про Те, чим ми є, чого ми волиємо і не волиємо? Споглядаємо ми це холодніше, здалека, розумніше, згори, кажемо ми це, як про це можна казати поміж нас, так втаємничено, що весь світ недочутий, що весь світ недочуває нас! Передусім ми кажемо це повільно... Ця передмова запізнiла, але не надто запізнiла, чи так уже важать п'ять, шість років? Така книга, така проблема не знають поспіху; до того ж ми обидва друзі *lento*⁸, я так само, як і моя книга. Якщо був філологом, це не минає намарно, мабуть, залишаєшся, як хочеться сказати, вчителем повільного читання: — зрештою, пишеш також повільно. Тепер це не лише моя звичка, а також мій смак — мабуть, жажливий смак? — Не писати більш нічого, що не спантеличує той тип людей, які «поспішають». Філологія — це, зрештою, гідне поваги мистецтво, яке вимагає від свого шанувальника лише одного: стриму-

⁶ В оригіналі «hinan zieht», що, напевно, є прихованою цитатою з «Фауста» Гете: «Das ewig Weibliche zieht uns hinan». В цьому, зокрема, переконус попередня згадка про фемінізм, яка є незрозумілою без контексту Гетевого твору. В українському перекладі Миколи Лукаша ці рядки звучать так: «Вічно жіноче нас туди зве» (Гете, Й.-В. (2013). *Фауст* [переклад з німецької М. Лукаша] (с. 507). Київ: Видавництво Жупанського). Тому «hinan zieht» перекладено як «зве».

⁷ В оригіналі «Selbstaufhebung», що відсилає до Гегелевого «Aufhebung», яке традиційно перекладається як «зняття». Втім, ця калька з російського перекладу «снятие» в українському перекладі Ніцше видається геть неприйнятною. Варто також зазначити, що Петро Тарашук у перекладі Гегелевого твору «Phänomenologie des Geistes» спробував віднайти новий український відповідник німецькому поняттю «Aufhebung». Його варіант «скасування», хоча й звучить штучно й некоректно передає сенс Гегелевого поняття, відкриває для українських перекладачів німецькомовних філософських текстів нову опцію можливих пошуків українських відповідників цього німецького поняття.

⁸ *Lento* (італ.) — музичний термін, який означає «повільно», «протяжно».

ватися, не поспішати, бути спокійним, бути повільним, як ювелір *слова*, який зробив витончену роботу й нічого не досягнув, якщо не досягнув *lento*. Втім, саме тому воно сьогодні потрібніше, ніж будь-коли, саме тому воно так потужно зачаровує і зве нас у нашу добу «праці», хочеться сказати: поспіху, неподобної і спітнілої поспішності, яка прагне водночас «впоратися» з усім, заразом з усіма старими та новими книжками: — саме воно не може так легко впоратися ні з чим, воно навчає читати *добре*, тобто повільно, глибоко, уважно й обережно, з прихованими думками, з відчиненими дверима, читати чутливими пальцями й очима... Мої терплячі друзі, ця книга очікує лише на досконалих читачів і філологів: *навчіться* мене добре читати!

Рута біля Генуї
восени 1886 року

Переклад з німецької і примітки Вахтанга Кебуладзе